

AYBƏNİZ HÜSEYNOVA
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ADIU (UNEC),
Təbriz küçəsi 81
Fidto@bk.ru

DİLİMİZ MİLLİ VARLIĞIMIZDIR

Xülasə

Azərbaycan dili qədim dillərdən biridir. Bu dil zəngin ümumtürk dil bazasında formalaşmışdır. Azərbaycan dili digər türk dilləri ilə qarşılıqlı inkişaf yolu keçmişdir. Qarşılıqlı əlaqə müəyyən zaman kəsiyində fərqlərin də ortaya çıxması ilə nəticələnmişdir. "Kitabi-Dədə Qorqud" ilk yazılı abidəmiz olaraq dil faktlarının öyrənilməsində müstəsna rola malikdir. Ədəbi dilin başlanğıcı olaraq Nəsimi yaradıcılığına əsaslanırıq. O, Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibini xeyli zənginləşdirmiş, ana dilinin bütün leksik-semantik imkanlarını üzə çıxarmışdır. Füzuli yaradıcılığı ilə ədəbi dil zirvəyə çatmışdır. XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbi dilinin ümumxalq dili əsasında formalaşması dövrü bitir. Yerini isə ədəbi dilin milli dil əsasında formalaşması dövrü alır. Bu dövrdə Vəqif ilə milli ədəbi dil təşəkkül tapır. Şərti mənada XVII əsrə qədərki Azərbaycan ədəbi dilini - köhnə, XVII əsrdən sonrakı isə yeni Azərbaycan ədəbi dili adlandırma bilərik. Sonrakı dövrlərdə artıq Azərbaycan dili müasirləşməyə doğru istiqamət almışdır. Texnikanın inkişaf etdiyi bir dövrdə Müasir Azərbaycan dilində neologizmlərin üstünlüyü müşahidə olunur. Alınma neologizmlərlə müqayisədə öz sözlərimiz azlıq təşkil etsə də, hazırda bunun üçün islahatlar aparılır. Azərbaycan dili müxtəlif dövrlərdə fərqli adlarla adlandırılmışdır. Uzun müddət "türki", "türk dili", "Azərbaycan türkcəsi", "tatar dili" kimi adlarla adlandırılan bu dil müstəqillikdən sonra "Azərbaycan dili" olaraq sənədlərdə əksini tapmışdır. Hazırda dövlətin diqqət və qayğısı nəticəsində dilin inkişafı ilə bağlı proqramlar hazırlanır, sərəncam və fərmanlar verilir. Məqalədə Azərbaycan dili ilə və onun təşəkkülü ilə bağlı məsələlərdən bəhs edilir.

Açar sözlər: Azərbaycan, dil, türk, söz, xalq, inkişaf, yazıçı, klassik

Dil sözləri bir-biri ilə əlaqələndirən sistem olub, pozulmaz, nizamlı şəkildə təşəkkül tapan məfhumdur. "Dil elə bir güzgüdür ki, xalqın tarixi, dünyabaxışı, adət və ənənələri öz əksini bu və ya digər şəkildə həmin güzgüdə tapır" (1, 22). Bir dilin sözlərini xalqın dünya-görüşünü, adət-ənənələrini bilmədən izah etmək olmaz. Türk dillərinə daxil olan oxşar adət-ənənələrə sahib olan xalqlar eyni anlayışı, demək olar ki, eyni dil vasitələri ilə izah edirlər.

Azərbaycan dili türk dil ailəsinə daxil olan qədim, eyni zamanda zəngin bir dildir. Bu zənginlik dədə-babalarımızın məsəlləri, analarımızın, nənələrimizin laylaları ilə günümüzdə qədər ötürülmüşdür.

Türk dilləri ilə qarşılıqlı şəkildə inkişaf edən, ümumi normadan uzaqlaşaraq xüsusiləşib özünküleşən Azərbaycan dili ədəbi dil səviyyəsinə çatmış, yüksələn xətt üzrə inkişaf etmiş, özündən əvvəlki ilə təşəkkül taparaq sonrakı üçün başlanğıc olmuş, yəni tarixi-diaxron keyfiyyətlə yüklənmişdir. XIII-XIV əsrlər Nəsimi, XV-XVI əsrlər Füzuli, XVII-XVIII əsrlər isə Vəqif yaradıcılığında ədəbi dil təşəkkül tapmış, yüksək zirvəyə çatmışdır. Nəsiminin ədəbi dili Füzuli ədəbi dili üçün, Füzuli ədəbi dili isə Vəqif yaradıcılığı üçün zəmin yaratmışdır.

Azərbaycan ədəbi dilindən danışarkən ilk nəzər saldıığımız abidə "Kitabi-Dədə Qorqud" olmalıdır. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı anadilli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yazıya alınmış ilk abidədir. Dastanın poetik dili zəngin təsvir vasitələri ilə diqqət çəkərək dil faktları və

hadisələri ilə seçilir. "İlk orta əsrlərə aid olduğundan abidənin dilində başqa türk dilləri, xüsusən oğuz qrupu dilləri ilə müştərək cəhətlər çoxdur. Çünki həmin dövr türk dilləri arasında differensiasıyanın başlanğıcıdır" (8, 105).

XIII-XIV əsrlərdə dilimiz ərəb-fars dilinin təsirindən yan keçməyə də, bu dövrdə Azərbaycan dilində yazıb-yaradan şairlər artmağa başladı. İlk dəfə Azərbaycan dilində poetik əsərlərin yaranması da məhz bu dövrə aiddir. İzzəddin Həsənoğlunun, Bakui Nəsinin, Qazi Burhanədinin yaradıcılığı bunun bariz nümunələridir. Musiqişünas olsa da, şairliyi ilə də məşhurlaşan Əbdülqadir Marağayi bu dövrdə doğma dilimizdə şeirlər yazıb-yaratmışdır. Həsənoğlunun Azərbaycan dilində yazdığı qəzəllər dərin məzmunu və forma gözəlliyi ilə seçilir. Bu da onu göstərir ki, o dövrdə də dilimizə önəm verilmiş, ədəbi əsərlərin bu dildə yazılmasına önəm verilmişdir. Azərbaycan yazılı ədəbi dilin başlanğıc mərhələsi Nəsiminin yaradıcılığı ilə bağlıdır. Nəsimi yaradıcılığında dilimizin bədii potensialı öz əksini tapmışdır. Nəsimi yaradıcılığının çox hissəsi zamanəmizə qədər çatdığı üçün əminliklə deyə bilərik ki, o, qüdrətli söz sənətinin yaranmasında böyük rol oynamışdır. Nəsimi ədəbi dildə ənənə yaradaraq sələflərinə və digər sənətkarlara nümunə olmuşdur. Şair Azərbaycan ədəbi dilini lüğət tərkibi ilə zənginləşdirərək leksik-semantik, qrammatik cəhətdən ana dilinin imkanlarını genişləndirmişdir. O, yaradıcılığında mümkün qədər ərəb-fars sözlərindən az istifadə etməyə çalışmışdır. Nəsimi ədəbi dilinin maraqlı məqamlarından da biri də etnos adlarının çoxluq təşkil etməsidir. Ən çox türk etnoslarının adlarını çəkən şair ümumxalq dilinin müəyyən çəkisini özündə ehtiva edən frazeologizmlərdən də yetərincə istifadə edir. Hansı ki, bu frazeologizmlər türk xalqlarının oxşar ənənələrini, dünyagörüşünü, tarixini özündə əks etdirir. Nəsimi sintaksisinə isə ümumilikdə nəzər yetirsək, deyə bilərik ki, bu ədəbi dil üsyankarlığı, çevikliyi, azadlığa çağırışa səsləmə və bu kimi əlamətləri özündə cəmləyir.

Azərbaycan ədəbi dil tarixinin ən maraqlı dövrü kimi XV – XVI əsrləri qiymətləndirmək olar. Əvvəlki dövrlərdə şahlar ərəb-fars dillərinə üstünlük versə də, bu dövrün şahları Azərbaycan dilinə maraq göstərmiş, saraylarında bu dilə önəm vermişlər. Cahan Şah Həqiqinin sarayında Azərbaycan dilində yazıb-yaradan şairlərin yığılması, Şah İsmayıl Xətəinin sarayında Həbibinin başçılıq etdiyi şairlər məclisinin fəaliyyət göstərməsi ədəbiyyatın inkişafına geniş imkanlar açmış, dilimizin inkişafı üçün münbit şərait yaratmışdır. Bu illərdə Hamidi, Şah Qasım Ənvar, Şahi, Xəlili, Kişvəri, Süruri, Tüfeyli, Şahi, Xəzani (Əsiri), Zəmiri, Şah Qasım Ənvar kimi ustad şairlər ədəbi irsimizi zənginləşdirmişlər. Bu dövrdə yazıb-yaradan sənətkarlar Azərbaycan dilində olan bədii nümunələrlə də öz töhfələrini vermişlər.

XVI əsrin əvvəllərində - 1525-ci ildə Həqiri Təbrizi Azərbaycan dilində ilk "Leyli və Məcnun" əsərini yazmışdır. Şərqin böyük söz ustaları Şah İsmayıl Xətai və Füzuli, xalq ədəbiyyatımızın bizə məlum olan ilk qüdrətli nümayəndəsi Aşıq Qurbani ana dilində qiymətli bədii irs yaratmışlar. XV-XVI əsrdə Ana dilində yazılan əsərlərin çoxluğu ədəbi dilin inkişafına, üslubi zənginləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Şah İsmayıl hakimiyyəti sayəsində Azərbaycan dilinin dövlət dili elan olunması, saray dilinə çevrilməsi ədəbi dilin irəliləməsinə, yüksəliş keçməsinə zəmin yaratmışdır. M. Füzulinin sayəsində isə xalq dili yazılı-ədəbi dil səviyyəsinə ucalmış, qrammatik quruluşu işlək hala gətirilmiş, dilimizin lüğət fondu zənginləşmişdir. Füzulinin sələfləri, müasirləri və ondan sonra gələnlər böyük ustad sayəsində dilimizin dərinliklərinə bələd olmuşdur. Sanki Füzuli dilimizin inkişaf yolunda bələdçi rol oynamışdır. Onun zəngin yaradıcılıq irsi ədəbi dilimizə təsirsiz ötürməyib. Füzuli sözlərdən mirvaritək elə nemətlər yaratmışdır ki, bunlardan dadan hər bir kəs-milliyətindən asılı olmayaraq zövq alır.

Qeyd edək ki, Füzulinin sözə heyranlığı təkcə qəzəl və müqəddimələrində yer almır. O, qəsidələrində, eləcə də epik əsərlərində də söz və kəlamın dəyərini dəfələrlə vurğulamışdır.

XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbi dili inkişaf baxımından zirvədə dayanır. Azərbaycan ədəbiyyatındakı xalqiləşmə birbaşa ədəbi dilə də təsir göstərir.

XVII əsr Azərbaycan milli ədəbiyyatının erkən realizm dövrünün girişi, hazırlıq mərhələsidir. Bu dövrdə yazılan əsərlərdəki folklor üslubu görmək olar. Aşıq ədəbiyyatının inkişafı isə ana dilimiz üçün geniş imkanlar açmışdır. XVII əsrdə ana dilində yazma ənənələri davam edir. Hətta bu dövrdə yaşayan Qövsü Təbrizinin ana dilinin sıxışdırılmasına etiraz olaraq yazdığı şeirlər maraq doğurur.

XVIII əsrdə şeir dilinin xalq dilinə yaxınlaşması Molla Pənah Vaqif sayəsində baş vermişdir. Vaqif Azərbaycan ədəbiyyatında yeni cıdır və ədəbi dilində isə yeni zirvə kəşf etmişdir. Molla Pənah Vaqifin ideya-estetik dünyagörüşü kimi, həmin dünyagörüşün ifadəsi olan dili, üslubu, poetik nitq texnologiyaları da milli intibahın birbaşa faktı, təzahürüdür. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan dili tarixinin görkəmli tədqiqatçısı professor Əbdüləzəl Dəmirçizadə Azərbaycan ədəbi dili tarixinin bütöv bir dövrünü "Vaqif dövrü" adlandırmışdır. M.P.Vaqifin leksikasını onun məhz "milli şairliyi" müəyyənləşdirir, ana dilimizin şivəsində qələmə aldığı yazılar insanları valeh edir.

Vaqif ədəbi dili və poeziyası XIX əsrdə Q.B.Zakirin, M.F.Axundovun dil yaradıcılığı üçün zəmin təşkil etmişdir.

Bu dövrdə Qasım bəy Zakirin daha çox Azərbaycan türkcəsində şeirlər yazması, türk dilinin saflığının qorunmasında və s. məsələlərə münasibətdə müəyyən rol oynamışdır. Mirzə Fətəli Axundovun, Firidun bəy Köçərlinin, Abdulla Şaiqin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin Azərbaycan dilinin gözəlliklərindən danışarkən Qasım bəy Zakirin adını çəkməkləri də səbəbsiz deyildir. Dilimizin mənə çalarlarından bacarıqla istifadə ustad sənətkarı xalqa sevdiren amillərdəndir.

XIX əsrdə M.F.Axundov ana dili məsələsi ilə yanaşı, Əlifba məsələsini də ortaya qoymuşdur, çünki bizim dil qanunlarımızla əski əlifba uyuşa bilmədiyi üçün yalnızlıqlara və çətinliklərə səbəb olmuşdur. M.F. Axundzadənin yeni əlifba uğrunda apardığı 30 illik mübarizə onun maarifçilik fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. M.F.Axundov yaradıcılığı boyunca öz xalqının ana dilində təhsili uğrunda, ana dilində kitab və mətbuatın yaranması və nəhayət, milli maarifin və mədəniyyətin inkişafı uğrunda mübarizə aparmışdır.

XIX əsr həm də ana dilli mətbuatımızın yaranması baxımından önəmlidir. H.Zərdabi də Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının yayılması və təbliği sahəsində böyük işlər görmüş, böyük bir zəhmətdən sonra 1875-ci ildə "Əkinçi" adlı ana dilində qəzet nəşr etdirməyə nail olur. Bu qəzetdə nəşr olunan bütün məqalələr və əsrlər hər biri maarifçilik işi alovlanırmışa xidmət etmişdir.

XIX əsrin ortaları - XX əsrin əvvəllərində maarifçilik toxumları cücərməyə başlamışdır. Bununla bərabər, Azərbaycan dili məsələsi də ortaya çıxmış və ziyalıların diqqət mərkəzində olmuş, yazılarında bu məsələyə toxunulmuşdur. "Molla Nəsrəddin" jurnalı Cəlil Məmmədquluzadə və Ömər Faiq Nemənzadənin sayəsində Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizəyə atılan ilk dərgi olmuşdur.

Görkəmli dramaturq Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı boyunca Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparmış, bu mövzuda "Anamın kitabı" əsərini, "Meymunlar" felyetonunu, "Azərbaycan" məqaləsini və digər yazılar yazmışdır. XX əsrin əvvəllərində Cəlil Məmmədquluzadənin qoyduğu dilin saflığı məsələsi digər yazıçıların da əsərlərində əks olunmuşdur. Cəlil Məmmədquluzadə 1906-cı ildə yazdığı "Meymunlar" felyetonunda ana dilinə xor baxanları tənqid hədəfinə çevirir. Ədibin Cırcırma imzası ilə yazdığı "Ana dili" adlı publisistik yazısında da "Anamın kitabı" əsəri ilə səsleşən fikir əksini tapmışdır: "Tatarlar ana dilində yazdığı qəzetləri oxuyanda Qafqaz cavanlarının ana dili danışmaqları yada düşür. Tatar qəzetlərinin biri İran barəsində söhbət açıb bir yerdə belə yazır: "Persiyada camaat şaxdan nedavolnudur, yəni istəyir desin ki, "İranda camaat şahdan narazıdır. Yazıq bizim dilimiz: Qafqaz ədiblərimiz "ana" əvəzinə "madər" yazırlar, tatar qəzetçilərimiz də "İran"ı "Persiya"

yazırlar. Və bunların adını da qoyurlar "ana dili". Yazıq analarımız nə "madər" eşidiblər, nə də "Persiya" (11, 263).

Cəlil Məmmədquluzadə "Xatiratım" əsərində də ana dili ilə bağlı məsələlərdən söz açarkən qeyd edir ki, biz ana dilində yazmaqdan utanmadıq. Molla Nəsrəddinçilər kimi türk dilinin ortaq dil kimi istifadə olunması, qorunub-saxlanması Nemanzadənin də yaradıcılığının özəyini əhatə edirdi. Ömər Faiq Nemanzadə yaradıcılığının tədqiqatçısı olan Şamil Qurbanov qeyd edir ki, "dil məsələsi Ömər Faiqdə ötəri, keçici xarakter daşıyırdı" (12,15)

Ədibi düşündürən, eyni zamanda yaradıcılığının qayəsini təşkil edən dil məsələsi "Dilimiz və imlamız" məqaləsində vurğulanır:

"Ədəbiyyatı olmayan bir millətin, dilsiz insanə oxşuyacağını söyləmək üçün dəlilə, təfsilə həcət yox sanıram. Çünki ən böyük şahid keçmiş hallar, indiki vüqatlardır. Bundan ötrü örnək, misal axtarmaq üçün də uzaqlara getməyək: işdə başda çərkəz, ləzgi... dilləri, sonra da bizim türkcəmiz. ... Türkcəmiz, hər nə qədər tez-gec, həqq rəhmətinə gedəcək olan o dillər kimi deyildir. Amma bugünkü qaydasızlıq naxoşluğuna vaxtilə dərman etmək çarəsini axtarmazsaq, onun bu yaman halının da çox uzanacağından qorxulur (12,29)

Ədib "Yazımız, dilimiz, ikinci ilimiz" məqaləsində Əli bəy Hüseynzadənin "Tərəqqe"-nin 12 və 13-cü nömrəsində dilimiz ilə bağlı dərc olunan bəzi fikirlərinə etiraz edir. O, Ə.Hüseynzadənin "Sərf qaydalarımıza məxsus olan ədatlar qayət müəyyən olub, adətən heroqlif halını almışdır. Əslində Çin tərəfindən gəldiyimizi unutmayaq. Heroqlifə təəccüb etməyiniz!"- cümləsinə etiraz olaraq "ədatlarımızın o "heroqlif" halı ehtimal dilimizin ibtidai və hicai vaxtında imiş. Amma vaxtın keçməsi ilə, dilin genişlənməsi ilə ədatlarımız "heroqlif" halından çoxdan çıxmışlar. Hətta 1200 il əvvəl türk dili ilə yazılan türk əlifbasının vücudunu bizə bildiren "Orxon" məhkukatında belə türk ədatları heroqlif halından çıxıb ayrı-ayrı yazılmışdır" fikrini irəli sürür və hətta bir az irəli gedərək söyləyir ki, "Türklər nə qədər ki türklükdən, Türküstandan uzaq düşüb, əsrlərcə ərəb hökuməti və dini, fars ədəbiyyatı, nüfuzu altında qaldılar, o qədər türklüklərini və türk dilini itirdilər" (12, 163). Ana dilinin qorunması və dövlət dili olması çar rejimində çətin məsələlərdən idi. Buna baxmayaraq, maarifçilərimiz bu yöndə əllərindən gələni əsirgəmədilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə ana dili məsələsi də ön plana çıxdı. Hər bir müstəqil ölkənin süverenlik göstəricilərindən də biri də xalqın dilinin dövlət dili kimi qəbul edilməsi, idarələrdə bu dildə yazıların hazırlanmasıdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının 27 iyun 1918-ci il tarixində qərar verdi: "Dövləti lisan türk dili qəbul edilərək, içəridə bütün məhkəmə, idareyi-daxiliyyə və sair dəvair vəzifələri başında duranlar bu lisanı bilənlər olana qədər hökuməti müəssisələrdə rus dili istemalına da müsaidə edilsin"(15). Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra neçə illər Azərbaycan dilinin hakim dil səviyyəsinə yüksəlməsi məsələsi diqqətlərdən kənarda qalmışdır. 70-ci illərdə rus dilinin vahid dil kimi qəbul etdirilməsi Sovet ideologiyasının əsasını təşkil edirdi. O dövrdə Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi olan Heydər Əliyev dil məsələsində əsaslı addımlar atmışdır. "Böyük tarixi şəxsiyyət SSRİ Konstitusiyası haqqında danışarkən öz nitqində xüsusi olaraq vurğulamışdır ki, Konstitusiya vətəndaşlara təhsil hüququ vermişdir. Bu hüquq ana dilində oxumaq imkanı ilə təmin olunur. Bu, əslində ana dilinin dövlət dili statusunu qorumaq məqsədi güdürdü" (3) Uzaqgörən dahi lider Heydər Əliyev Sovetin qadağalarına baxmayaraq, Konstitusiya layihəsinə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi salınması üçün çalışırdı. "Dil xalqın böyük sərvətidir" ideologiyasını irəli sürən Ulu öndər L.İ.Brejnevlə danışqlar apararaq Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu kimi Konstitusiyaya salınmasına nail olur. "Ümumxalq müzakirəsinə verilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya layihəsinin 73-cü maddəsinə belə bir təklif olundu: "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir" (3). Dahi lider Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə göstərdiyi qayğı və diqqət sayəsində çoxlu layihələrə imza atılmışdır.

90-cı illərdə ikinci dəfə müstəqillik əldə edəndən sonra Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi türk dili (Azərbaycan dili -red.A.H.) qəbul edildi. 22 dekabr 1992-ci ildəki Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında Qanuna əsasən, "Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlədilməsini öz suverenliyi üçün əsas şərtlərdən biri sayaraq onun tətbiqi, qorunması və inkişafı qayğısına qalır, öz sərhədlərindən kənarda yaşayan azərbaycanlıların ana dilində təhsil almalarına və milli-mədəni tələbatlarını ödəmələrinə himayəçilik edir"(13). Ulu öndərin uzaqgörən siyasəti bu məsələdə də öz sözünü deyir. Dövlət dilinin türk dili adlandırılması məsələsinə böyük siyasətçinin münasibəti heç də yaxşı olmamışdır. O, bu qərarı pisləyərək demişdir: "Bu böyüklükdə tarixi bir qərar Azərbaycan xalqının iradəsi nəzərə alınmadan 26 nəfər tərəfindən qəbul olunubdur. Burada da böyük bir səhv buraxılıbdır"(3).

Ümumiyyətlə, tarix boyu Azərbaycan dilinin müxtəlif anlayışlarla adlandırılmasının şahidi oluruq. Belə ki, ikinci dəfə əldə etdiyimiz müstəqillik dönməsində dövlət dili ilə bağlı keçirilən iclaslarda bu dil müxtəlif anlayışlarla adlandırılmışdır: 1) Azərbaycan dili; 2) Türk dili; 3) Azərbaycan türk dili; 4) Azəri türkcəsi; 5) Azərbaycan türkcəsi; 6) Türk dilləri ailəsinə daxil olan Azərbaycan dili.

"Azərbaycan" qəzetinin 9 noyabr 1995-ci il tarixli sayında yer alan Mərhum Prezidentimiz Heydər Əliyevdən iqtibas: "Gəlin türkdilli xalqlara baxaq. Bəli, biz türkdilli xalqlardan biriyik və türk mənşəli xalqıq. Kökümüz birdir. Özbək dili var, qazax dili var, qırğız dili var, tatar dili var, başqırd dili var, türkmən dili var, kumık dili var. Demək, bu türkdilli xalqların da hər birinin dilinin öz adı var. Türkdilli xalqlarda tatar dili də var, o biri qrup dillər var, onların da hər biri bu qrupa daxildir, amma hər birinin öz adı var... Axı nə təhər Azərbaycan türkcəsi? Millətimiz nədir? Azərbaycan türkü. Nə təhər bu millətin iki adı olsun? Bəs niyə özbək özünə demir ki, Özbəkistan türkü, tatar niyə demir ki, Tatarıstan türkiyəm"(14).

1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə gələn ümummilli lider Azərbaycan dili anlayışını geri gətirdi. 1995-ci ildə hazırlanan yeni Konstitusiyada dilimiz Azərbaycan dili olaraq adlanmağa başladı. Ümummilli liderin hakimiyyəti dövründə ana dilimizə xüsusi önəm verilmiş, bununla bağlı fərmanlar, sərəncamlar imzalanmışdır. "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərmanın verilməsi, Dövlət Dil Komissiyasının yaradılması, "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında sənədin imzalanması və bu kimi məsələlər dilimizə olan qayğının bariz nümunələridir.

Ümummilli liderin siyasi kursunu davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin "Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında" və "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" olan sərəncamları da dilimizə olan diqqətin göstəricisidir.

Nəticə olaraq, qeyd edək ki, Azərbaycan dili uzun bir inkişaf mərhələsi keçmiş, müasir dil qaydaları da zamanla formalaşmışdır. Aydın oldu ki, ana dili hər bir sənətkarın əlində fikrini, hiss-həyəcanını əks etdirmək üçün silah, xalqın tarixini, adət-ənənəsini əks etdirmək üçün isə bir güzgüdür. Folklor nümunələrinin hər biri, eyni zamanda "Kitabi-Dədə Qorqud" abidəsinin dili xalqın güzgüsü, İ.Həsənoğludan M.F.Axundova yol alan ədəbi dil isə sənətkarların silahıdır. XXI əsrdə də dilin təmizliyi, saflığı uğrunda mübarizə davam edir. Bu məsələyə isə hər bir ziyalının baxışı, yanaşması doğru istiqamətlənməli, problem həll olunmağa yönəlməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Axundov A. Dil və adət. "Elm və həyat", 1978, №5, s.22
2. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. 4 cildə, I cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 480 səh.

3. Bədəlov Ə. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi rəsmiləşdirilməsi və inkişafı ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Xalq qəzeti. 2009, 1 avqust, s.3
4. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili (leksika). Bakı: Maarif, 1970, 235 səh.
5. Dədə Qorqud kitabı. Ensiklopedik lüğət. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004, 368 səh.
6. Dəmirçizadə Ə. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının dili. Bakı, Elm, 1999, 140 səh.
7. Dəmirçizadə Ə.M. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı: Maarif, 1979, 268 səh.
8. Hacıyev T.İ. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı: Elm, 2012, 476 səh.
9. Həsənov H. Azərbaycan dilinin antonimlər lüğəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 144 səh.
10. Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004, 376 s.
11. Məmmədquluzadə Cəlil. Əsərləri. Dörd cildə. II cild. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004, 584 səh.
12. Nəmanzadə, Ömər Faiq (2006). *Seçilmiş əsərlər*. Bakı: "Şərq-Qərb", 349 səh.
13. İnternet resursu: <https://az.wikisource.org/>. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (22 dekabr 1992-ci il)
14. İnternet resursu: <http://www.translit.az/> Eyvazova R. Türk dili terminindən Azərbaycan dili termininə qədər.
15. İnternet resursu: <https://az.wikisource.org/wiki/>

A. Гусейнова

Наш язык – наше национальное достояние
Резюме

Азербайджанский язык является одним из древних языков. Он сформировался на базе древнетюркского (пратюркского) языка. Взаимодействуя с другими тюркскими языками, азербайджанский язык прошел большой путь в своём развитии. Это взаимодействие в определенные временные промежутки привело также к выявлению языковых различий. «Китаби Деде Коргуд» как первый наш письменный памятник играет исключительную роль в изучении азербайджанского языка. В качестве начала литературного языка принято считать творчество Насими. Он ощутимо обогатил словарный запас азербайджанского литературного языка и раскрыл все лексические и семантические возможности родного языка. Своего же пика литературный язык достиг благодаря творчеству Физули.

В XVII-XVIII веках период становления азербайджанского литературного языка на базе общенародного языка подходит к концу. На смену приходит период формирования литературного языка на основе национального языка. В этот период формирование азербайджанского литературного языка связано с именем Вагифа. Условно азербайджанский литературный язык вплоть до XVII века можно назвать старым, а после XVII века – новым. В последующие годы азербайджанский язык берет курс на модернизацию. В эпоху технического прогресса в современном азербайджанском языке наблюдается преобладание неологизмов. Несмотря на то, что заимствованные неологизмы встречаются чаще исконно наших слов, в настоящее время проводятся реформы в этом русле. В разное время азербайджанский язык назывался по-разному. Этот язык, который долгое время назывался «тюрки», «турецкий язык», «азербайджанский тюркский», «татарский язык», после обретения Азербайджаном независимости был объявлен как «азербайджанский язык», что было зафиксировано в официальных документах. В настоящее время благодаря вниманию и заботе государства подготавливаются программы по развитию языка, издаются указы и приказы, посвященные языковым вопросам, разрабатываются различные

проекты для защиты и сохранения азербайджанского языка. В статье рассматриваются вопросы, связанные с формированием и развитием азербайджанского языка.

Ключевые слова: Азербайджан, язык, тюрк, слова, народ, развития, писатель, классик

A. Huseynova

Our language is our national existence
Summary

The Azerbaijani language is one of the oldest languages. This language was formed on the basis of rich turkic language. Azerbaijani language has evolved with other turkic languages. Interaction of different out there at certain times. The first written monuments as "Kitabi-Dede Gorgud", our language has a unique role in the study of the facts. The creativity of Nasimi is the beginning of a literary language based on. He greatly enriched the vocabulary composition of the Azerbaijani language, the native language has the possibility to identify all of the lexical-semantic. Fuzuli creativity reached the top of the literary language.

In XVII-XVIII centuries the Azerbaijani literary language of the times of formation of national language based on the expires. Is times of formation of the national language and its place on the basis of the literary language. In this period formed the national literary language with Vagif. Condition of Azerbaijani literary language Azerbaijani literary language can be called up in XVII century old, and after XVII century. In subsequent circulation Azerbaijani language has towards modernization. Technology development at a time when the prevalence of neologisms in Modern Azerbaijani language is observed. Obtaining neologism than in our own words the minority, but for now these reforms are carried out.

The Azerbaijani language was called differently at different times. This language, which for a long time was called "Turkish language", "Turki", "Tatar language", "Azerbaijani turkish", after gaining independence was declared as "Azerbaijani language", which was recorded in official documents.

At present thanks to the attention and care of the state program on development of the language is made, orders and decrees issued. The article discusses issues related with the Azerbaijan language and its development.

Keywords: Azerbaijan, language, turkish, word, nation, development, writer, classical

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 28.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 03.08.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Günal Səfərli tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.